

УДК 130.2

Віталій Кузін**ОРИЕНТАЛІЗМ ЕДВАРДА САЇДА
ЯК МЕТОДОЛОГІЯ ПОСТКОЛОНІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

У статті досліджується методологія Едварда Саїда, викладена в роботі «Орієнталізм», що стала основою подальшого розвитку постколоніальної літератури. Використовуючи поняття «орієнталізм», Саїд зміг пояснити відмінності між західною та східною культурою через дискурс зв'язку «знання – влада – уява». Методологічний підхід Саїда перетворився на міждисциплінарну сферу наукового вивчення, що відкрило можливість використовувати орієнталізм для перевірки правдивості чи фальсифікованості.

Ключові слова: постколоніальні дослідження, культура, гуманітарна наука, методологія, інтерпретація, орієнталізм, окциденталізм, ідентифікація.

Vitalij Kuzin**ORIENTALISM'S EDWARD SAID AS THE METHODOLOGY OF THE POSTCOLONIAL STUDIES**

The article examines the methodology of Edward Said that he created and presented in the book of «Orientalism». In this work he was able to explain that the differences between peoples, nations and ethnic groups arised through different influence of rational knowledge into cultural self-determination. Culture of Western society, beginning from the era of modern times, has adapted rational knowledge or scientific concepts to the social and political needs of society. As a result, Western society has formed the modern period, during which Western nations realized their historical identity and determined their further development. Using the achievements of the scientific potential in the community of Western states was created the concept of «otherness», that is the cultural differences of the societies that they could experience the benefits of modernity. Thus, in Western science there was formed the concept of «orientalism» – different national texts about the East. The history of the formation and appointment of literature sources of «Orientalism» E. Said analyzes using the methodology of deconstruction, introduced by postrukturalist-philosopher J. Derrida. Through deconstruction Said found that «Orientalism» is opposing design, which helped the Western European states to realize their political ambitions. The purpose of «Orientalism» as a scientific field study of the East is the impact force and possession of everything that is defined as the opposite of Western cultural position. Therefore, for Said, his work «Orientalism» was predictive-critical exposure of differences between Western and Eastern culture through discourse communication «knowledge – power – imagination». Said continued to develop critical methodology in his further works and deepened consideration of Orientalism to the theory of cultural imperialism – West continues to dominate, retaining the position to determine the scientific and intellectual socialization. Said developed methodological approach into an interdisciplinary field of scientific study, which opened the possibility to use Orientalism in order to verify the truth or falsification.

Key words: postcolonial studies, culture, humanities, methodology, interpretation, orientalism, Occidentalism, identification.

Віталій Кузін**ОРИЕНТАЛИЗМ ЭДВАРДА САИДА КАК МЕТОДОЛОГИЯ
ПОСТКОЛОНИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ**

В статье исследуется методология Эдварда Саида, изложенная в работе «Ориентализм», которая стала основой дальнейшего развития постколониальной литературы. Используя понятие «ориентализм», Саид смог объяснить различия между западной и восточной культурой через дискурс связи «знание – власть – воображение». Методологический подход Саида превратился в междисциплинарную область научного изучения, что открыло возможности использовать ориентализм для проверки правдивости или фальсификации.

Ключевые слова: постколониальные исследования, культура, гуманитарная наука, методология, интерпретация, ориентализм, окцидентализм, идентификация.

Постановка проблеми. Постколоніальні дослідження вже давно стали частиною гуманітарного вивчення. Ця царина інтелектуальної діяльності глибокого увійшла до структури гуманітарних наук, пропонуючи методологію перегляду існуючих концепцій історії, соціології, культурології. Актуальним завданням постколоніальної теорії є переосмислення досвіду нерівноправності, що виразно впливало на зміну світогляду, мислення, діяльності, змінюючи поступ світової історії та впливаючи на соціальне перетворення географії світу. В умовах формування нового досвіду культурної та національної інтеграції, що є так необхідним для включення України до спільноти рівноправних європей-

ських держав та для подолання наслідків внутрішньої національної боротьби, пов'язаної з соціальною нерівністю, досвід постколоніальної парадигми допоможе звільнитися від існуючих протиставлень, під якими приховується ностальгія за колоніальним минулим. Достатньо обґрунтовано проблему культурної та національної ідентифікації пояснює засновник постколоніальної теорії американський літературознавець, палестинець Едвард Саїд у творі «Орієнталізм», що стало поштовхом до спростування навмисного роздвоєння, викликавши динаміку наукових та соціально-політичних змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поява «Орієнталізму» викликала значний науковий контраст, з'явилися мотиви застосувати запропоновані прийоми до літературної критики, комплексу історичних джерел, мовних або філологічних проблем, засобів політичної діяльності, національної та культурної ідентифікації. Зокрема, такий спосіб використання «Орієнталізму» є природним серед українських дослідників: М. Павлишина, Т. Гундорової, П. Іванишина, Д. Наливайка, С. Павличка, Л. Потапенко; до відомих зарубіжних теоретиків постколоніалізму можна зарахувати Г. Бгабга, Е. Томпсон, Г. Співак, О. Еткінд. Спеціальний індивідуальний підхід використання «Орієнталізму», який помітний серед цих авторів, не набув ще міждисциплінарного гуманітарного розгляду з погляду філософського соціально-культурного аналізу.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. «Орієнталізм» Едварда Саїда є початком постколоніальної літератури, але автор не обмежувався і продовжував переглядати, розвивати та вдосконалювати поставлені завдання, збільшуючи, таким чином, обсяг проблем вирішення яких він пропонував у своїх дослідженнях. Через це проекція орієнталізму збільшувала коло використання для аналізу не лише колоніалізму, імперіалізму, як радикалізованих форм, але й перетворилася на практику міждисциплінарної та міжкультурної взаємодії. Інтелектуальні напрацювання Саїда стали справжнім викликом для перегляду методології гуманітарних досліджень і формуванню нових критеріїв об'єктивності наукового потенціалу, що набуває ознаки обґрунтованого розгляду для сучасного суспільства, яке знаходиться перед новітніми викликами інформаційних технологій.

Метою статті є аналітичний розгляд поняття «орієнталізму» як інтелектуального механізму, що спричинив управлінське тлумачення досліджень у галузі сходознавства або орієнталістики. Паралельно в статті необхідно було розв'язати декілька поточних завдань: з'ясувати теоретичну особливість «орієнталізму» як джерелознавчу основу, що сприяла появі постколоніальної літератури та подальший вплив напрацювань Саїда в розвитку теорії й практики постколоніальних дослідження. Це дозволить встановити і визначити характер культурних змін та їх інтерпретаційне пояснення, як соціальної нерівності, що впливає на деформацію суспільних відносин, сприяючи розвитку конформізму та безальтернативної форми комунікації.

Виклад основного матеріалу. Наукову працю Саїда неможливо відокремлювати від його життєвої долі, яка завжди пов'язувала його із автентичним регіоном – Палестиною, звідки він походив і належав до кінця своїх днів. Разом із тим, Саїд є частиною західної інтелектуальної спільноти, що надало йому можливості зробити суспільну інтеграцію людський переконань і перетворити географічне розмежування світу з політичного на комунікативний простір свідомості. Едвард Саїд є відомим літературним критиком, який усвідомив своє наукове призначення – створити інтелектуальний горизонт для перегляду культурних відмінностей Заходу і Сходу, котрі він переживав на власному досвіді.

Наукового резонансу світового значення набула найвідоміша і головна робота Саїда – «Орієнталізм», у якій він поставив собі за мету дослідити походження такого поняття як «Схід». Цей термін, виключно за природою походження, належить до західної лінгвістичної традиції, адже в мові східних народів розуміння Сходу, як частини територіального розташування світу є умовним. У це поняття східна мовна практика ніколи не вклала значення відмінності як це було притаманне у лексичній семантиці західної лінгвістичної семантики. Опираючись на досвід світової філософії, історичні дослідження, політичні події ХХ ст. та досягнення гуманітарних наук, Саїд прагне вказати, що історичний поділ на Захід і Схід призвів до абсолютних змін у політичному, економічному, соціальному і культурному житті сучасного світу.

На початку своєї праці він виділяє три аспекти функціонування поняття «орієнталізм». Найпершим є визначення орієнталізму, як контрастного досвіду, який допоміг сформувати поняття «Захід», вказуючи, тим самим, на відмінність Сходу, як іншого образу культури та цивілізації. Наступною є ідеологічна версія пояснення орієнталізму, як комплексу знань про Схід, які використовувалися і накопичувалися з метою імперіалістичного та колоніального володіння європейських держав східними народами. Останнім критерієм визначення орієнталізму є тлумачення його як академічної, наукової дисципліни, навколо чого поєднується різні наукові предмети, які практикують вивчення всього, що пов'язано зі Сходом і не стосується західноєвропейської частини світу. Академічне або наукове

вивчення Сходу, на думку Саїда, є найбільш правильними і точним через те, що дослідження орієнталізму розділюється на різні предмети вивчення. Але така практика вивчення Сходу не завжди існувала. За твердженням Саїда, наукового вивчення орієнталізм набув у період наукових змін XIX–XX ст., і, як наслідок, термін «орієнталізм», який характеризував знання про Схід до XVIII ст. був замінений на «орієнтальні студії». Однак, навіть після цього, в орієнталізмі, як західній версії інтерпретації Сходу, не були усунуті відмінності, закладені в основі онтологічного та епістемологічного відокремлення Заходу від Сходу. Саїд, помічаючи таку інтерпретаційну деструкцію західного сходузнавства, вказує, що «орієнталізм можна обговорювати й аналізувати як корпоративну інституцію контактування зі Сходом – через формулювання тверджень про нього, узаконення певних поглядів на нього, викладання певних дисциплін про нього, упокорення його, управління ним: тобто йдеться про орієнталізм як західний спосіб панувати над Сходом, реструктуризувати його, здійснювати над ним владу» [7, с. 13].

Розуміючи орієнталізм як позанауковий спосіб пізнання Сходу, Саїд пропонує розглядати орієнталізм як уявну форму західного розуміння Сходу, що не має ніякого означення до того, що в дійсності називається реальним Сходом. У такому значенні, орієнталізм є умовним, штучним поняттям, спеціально створеним для відокремлення та обмеження культурних можливостей Сходу. Причиною культурної детермінації Сходу є силовий та волюнтаристський характер західної культури, яка ідентифікувала своє призначення, порівнюючи і протиставляючи себе до всього, що знаходилося поза межами Заходу, тобто Європи, як центру. Для Саїда, як інтелектуала східного походження, європейська версія пояснення Сходу є не просто умовною, а проблемою світоглядної орієнтації. Він, як представник орієнтального світу, не погоджується з інтерпретацією, що Захід перебрав на себе роль вирішувати призначення Сходу. З критичного погляду Саїда, вивчення Сходу практикувалося тільки в середовищі європейського інтелектуального світу і дуже часто трактувалося з суб'єктивної позиції. Тому від самого початку зародження європейських знань про Схід, цей топос отримав локалізовану структуру, що була пристосована до світогляду європейців.

Саїд, помітивши суб'єктивну специфіку формування орієнталізму, не прагне звинуватити європейську та західну спільноту в агресивному ставленні до Сходу. Констатуючи орієнталізм як проблему, що позначає інтелектуальний світ, який впливає на визначення індивідуального; він пропонує зробити перегляд формування орієнталізму через комплекс орієнтальних знань, концепцій і теорій, які застосовувалися західноєвропейським світом із метою політичного, соціального та культурного дистанціювання від Сходу. Натомість, своє ставлення до Сходу, він декларує не бути апологетом проти орієнталізму, надавши своїй роботі полемічного змісту. Його завданням є намір дослідити: чому Схід став об'єктом орієнталізації? При цьому, розуміючи, що орієнталізм використовувався як чинник політичного, соціального та культурного впливу, він пояснює цей термін через історичні наслідки, які переживав Схід у період розвитку орієнталізму. У результаті були сформовані антропологічні, національні та ідеологічні відмінності Сходу, що стало наслідком до появи світового імперіалізму, колоніалізму, расизму.

Орієнталізм, як доводить Саїд, пояснює мотиви політичної історії світу, але він намагається максимально уникати політичного аналізу і, взагалі, прагне дотримуватися інтелектуальної критики. Основою орієнтальних знань, із погляду академічного або наукового орієнталізму, є такі наукові дисципліни: філософія, мовознавство, література, релігієзнавство, мистецтвознавство, історія, археологія тощо. Указані академічні предмети входять до розділу гуманітарних наукових знань, яким, за переконанням Саїда, не властиво надавати єдиної парадигми для формування теоретико-методологічної моделі дослідження. Гуманітарні знання не обмежуються результатами своїх досліджень, гуманітарій завжди прагне свободи від обставин, що здатні відвернути його увагу від дослідження. У гуманітарних предметах важко встановлювати конкретні правила і методологію, бо сам зміст наукового роботи розкривається у процесі, а це впливає на зміну предмету та методів дослідження. Тому гуманітарні дисципліни прив'язані до дослідницького предмету, від якого формуються концепції, теорії та наукові обґрунтування. Науковий зміст, обсяг й історичний розвиток гуманітарних дисциплін важко визначити, піддати обмеженню чи прогнозувати. Будь-яке гуманітарне дослідження нездатне рефлексувати до минулого досвіду, навпаки, постійно змінюючи вдосконалює мету і завдання наукового предмету, розкриваючи, в такий спосіб, нові перспективи дослідження, тобто переосмислення джерельного матеріалу, переформовувати методологію дослідження, удосконалювати тему та проєкцію взаємодії з прикладними, природничими та соціальними науками. Саме про таке призначення гуманітарних досліджень говорить Саїд, пояснюючи проблему орієнталізму: «Гуманітарне дослідження, спрямоване подібним чином, може з усією відповідальністю адресуватися і до політики, і до культури. Та це аж ніяк не означає сказати, що таке дослідження встановлює тверді

правила про взаємозв'язок між знання і політикою. Моя аргументація полягає в тому, що кожне гуманітарне дослідження має формулювати природу такого взаємозв'язку в специфічному контексті самого дослідження, його теми та його історичних обставин» [7, с. 29]. Для справжнього гуманітарія першим критерієм науковості має бути відчуття інтелектуальної спільності, а не пошук спеціальних прецедентів, як це можна помітити на прикладі орієнталізму – інтерпретації Сходу за західним зразком. Звільнення Сходу від орієнталізму якраз і має бути новим розвитком у гуманітарних науках, щоб назавжди усунути з досвіду західної культури відчуття приступності Сходу, як соціальної необхідності, що трактувався за стереотипами західної історії і продовжує частково існувати в рамках стандартної інформації.

Саїд не випадкового започатковує критику орієнталізму на підґрунті гуманітарних наук. Роботу над «Орієнталізмом» автор завершив 1976 році, до цього часу в 60-х роках ХХ ст. відбулися значні теоретичні та методологічні зміни в дослідницькій царині гуманітарних дисциплін. Сучасна американська дослідниця теорії гуманітарних наук Ева Доманська характеризує дисциплінарні зміни в гуманітаристиці, як «постгуманітарну науку» і вказує: «Постгуманітаристика творить знання, яке критикує та/або відкидає центральну позицію людини в світі. Тому її характеризують різні не- чи антиантропоцентричні підходи. Отже, можна окреслити постгуманітаристику як неантропоцентричну гуманітаристику, хоча, як я вже зазначала, цей термін викликає застереження через власну парадоксальність. Ключовими дослідницькими проблемами є для неї питання меж видової ідентичності, відносин між тим, що людське і не-людське (зв'язки людини з середовищем, технологією, тваринами та речами), а також питання біовлади, біополітики та біотехнології» [4, с. 164]. Таким чином, зв'язок Саїда з гуманітаристикою слід пояснювати, як пошук «чистого» – не заангажованого погляду, вільного від стандартного, стереотипного сприйняття.

Весь обсяг орієнтальних знань або орієнтальний матеріал, який накопичувався спочатку в європейському середовищі, а потім у західному, Саїд піддає аналізу з погляду методології гуманітарних наук, адже цьому сприяли спільні зв'язки між гуманітаристикою, природничими та прикладними науками. Місток від гуманітаристики до інших наук сприяв уточненню, покращенню і поглибленому вивченню, що різко усувало суб'єктивний смисл. Як доказ, що міждисциплінарний характер дослідження новітньої гуманітаристики допоміг спростувати індивідуальність орієнталізму, Саїд вказує на власний досвід емігранта, але при цьому зазначає: що західна людина ще не може сприйняти мешканця Сходу, як рівного собі. Для західного світу Схід ще виключений із політичного діалогу, а тому говорити про політичну рівність між Заходом і Сходом Саїд відмовляється. Західний інтелектуал, вихований за програмою інтенсивності західної науки, від якої він є залежним, ніколи не зможе використовувати свою ідентифікацію до представника східного континенту. У сучасному західному суспільстві, побудованому за принципом громадянської рівності, демократичної свободи та соціального лібералізму, цей представник, як вказує Саїд, хоч і втратив тавро «орієнтала», але сприймається, як «людина зі Сходу».

Зважаючи на те, що західне суспільство не могло б сприйняти виклад «Орієнталізму» як культурну апеляцію до західної політичної чи соціальної програми щодо Сходу. Саїд перетворює своє дослідження на діалог між сучасним Сходом, який звільнений від імперіалістичного та колоніального орієнталізму, та Заходом, що досі вважає Схід відокремленою частиною географічного континенту і продовжує культурно дистанціюватися від нетипового собі простору. Хоч орієнталізм як практика володіння або домінування над Сходом є усунутих із геополітичної історії світу, однак поняття «орієнталізації» існує як проблема інтелектуального характеру, котру потрібно виявити через імплікацію «знання і влади». Весь корпус орієнтального матеріалу, що був сформований європейським та західним сходознавством, будувався за принципом консолідації домінування Заходу, тому історія орієнталізму – це історія розвитку знань, як системи, що вплинула на формування науки, індустріального виробництва, надавши західному суспільству відчуття інтелектуальної переваги. Поняття «переваги» Саїд вважає опорою орієнталізму і характеризує це в контексті «інтелектуальної переваги», стверджуючи: «Це відчуття формується, розповсюджується, розсіюється; воно інструментальне, воно переконливе; воно має статус, воно встановлює канони смаку та цінностей; воно фактично невіддільне від певних ідей, які воно врочисто проголошує істинними, та від традицій, сприйнятих і суджень, які воно формує, передає, відтворює... Усі ці ознаки відчуття інтелектуальної переваги застосовані до орієнталізму... як загальне історичне відчуття переваги, притаманне орієнталізму» [7, с. 34].

Розкриваючи сутність «орієнталізму», як відчуття переваги, Саїд, характеризуючи це поняття, уникає соціально-політичних дефініцій. Із приводу цього сам автор на сторінках «Орієнталізму» наголошує, що, по-перше, він не прагне створити «антизахідну» концепцію Сходу, посіявши, таким

чином, ворожнечу між бінарними полюсами Заходу і Сходу; по-друге, його, як критика літератури, більше приваблює науковий шлях – вивчення історичної динаміки появи таких стереотипів, як Захід і Схід, ніж простеження політичних конфліктів між ними. Позаяк він вважає, що «Захід» і «Схід» є умовними поняттями і не відповідають усталеній реальності, але є географічним природним фактом, поєднуючи досвід емпіричного зв'язку між знанням і реальністю. Кожні знання є результатом пізнавальної діяльності і залежать від середовища, що впливає на культурну практику людини. З приводу цього, американський антрополог та соціолог, дослідник впливу концепції культури на концепцію людини Кліфорд Гірц стверджує: «Якщо розглядати її як символічний механізм для контролю над поведінкою, екстрасоматичне джерело інформації, культура здійснює зв'язок між тим, ким кожна людина може стати, виходячи з її здібностей, і тим, ким вона стає насправді. Стати людиною означає стати індивідом, набути індивідуальності, а індивідуальність ми набуваємо, керуючись патернами культури, системами значень, що історично склалися, орієнтуючись на які ми надаємо форми, порядку, смислу та напрямку нашому життю. Задіяні при цьому патерни культури мають не загальний, а специфічний характер: не просто «шлюб», а конкретний набір уявлень про те, якими повинні бути чоловіки та жінки, як подружжя має ставитися одне до одного, хто та з ким може вступати в шлюбні відносини... Лише в життєвому шляху людини, у його конкретних особливостях можна розгледіти, нехай досить наближено, її природу, і хоч культура – лише один з елементів, що визначають життєвий шлях, проте все ж таки далеко не останній. Культура формувала та продовжує формувати нас як біологічний вид, і так само вона формує кожного індивіда» [2, с. 65]. Знання, сформовані від середовища і, разом із тим, знання про саме це середовище і формує склад пізнання того, що є потенційно невідомим через неможливість застосувати пізнавальну здатність, яка б відповідала умовам цього середовища. Знання про Схід у свідомості західної людини сприймалися як невідомі, але оцінювалися з погляду пізнавальної здатності, яка була сформована під впливом потреб західного світогляду. Такі знання були теоретизовані за стандартом західного мислення і відповідали практичним потребам, індивідуально корегуючись за ознаками спільності та відмінності. Для західного мислення Схід, незалежно від історичного часу, завжди асоціювався, як відмінний, незалежний простір історії, політики та культури, що вкрай неподібний і неспільний до Заходу, тому зображення Сходу наділялося рисами індивідуального призначення. Те, що було невідомим, відмінним або чужим, тобто іншим, неподібним ще більше загострювало пізнавальну цікавість, стимулюючи будувати пізнавальну здатність, як вихід за межі особистого світу до пошуку пізнання невідомого. Саме це Саїд виділяє, як проблему формування орієнтальних знань, тобто знання є означенням влади, як способу пристосувати об'єкт, надавши йому існування за нормативними властивостями пізнання і визначити його рольове місце, вказане в процесі пізнавальних актів. У такому значенні, Схід був пізнавальним об'єктом для Заходу і виконував функцію репрезентації західного раціонального досвіду, що найбільше виразив себе в політичному домінуванні. Західна модель раціонального пізнання за історичними умовами поступу постійно видозмінювалася: якщо античність пропонувала розглядати Схід за шаблоном демонологічного мислення, середньовіччя уособлювало Схід з ісламом та древністю християнської культури на кшталт «святої землі», епоха Нового часу відкрила Схід, як національну проблему, розділяючи на території національних інтересів європейських або західних держав. Переміна західних знань про Схід паралельно відбувалася із зміною пізнання, що набувало рис раціонального обґрунтування, пристосовуючи орієнтальні знання до нових світоглядних викликів. Якраз досвід формування орієнтальних знань Саїд і називає «орієнталізмом», пропонуючи через методологію сучасної гуманітаристики зробити аналітичний перегляд і звільнити Схід від орієнталізації. Отже, найпершим завданням, яке Саїд ставить перед собою в Орієнталізмі – показати, що ««істинне» знання є фундаментально неполітичним (і навпаки, що кожне відверто політичне знання не є знанням «істинним»)» [7, с. 22].

Досліджуючи феномен «орієнтальності», Саїд використовує методологію дискурсу «знання – влада», яку використовував Мішель Фуко, але розширює це формулювання: «знання – влада – уява». Будь-які усвідомлені знання відкривають інтелектуальні переваги, особливо це помітно в ситуації, коли досвід знань стає інструментом до дії – влади, що дозволяє використовувати знання, підмінюючи фальсифікацією та маніпуляцією. Яскравим прикладом навмисного спотворення знань є «орієнталізм», що штучно спричинило виникнення відмінностей, котрі можна спостерігати в межах презентації культури, історії, суспільства та, навіть, раси. Орієнталізм – це продукція західного мислення, оскільки в східній інтелектуальній проекції симетричного явища, на зразок «окциденталізму», важко віднайти. Лише в середовищі західного інтелектуального поступу «орієнталізм» сформувався як наукова програма вивчення Сходу, з чим зовсім не погоджується Саїд і пропонує переглянути епістемологію дослідження орієнтальних знань. Розгляд «орієнталізму» Саїд визначає як «інтелектуальну генеалогію» і перевіряє об'єктивність формування знань про Схід. Доступною формою існування

знань є наративний їх виклад у матеріальному тексті за допомогою різних видів літературних композицій. Від появи перших систематичних знань – древньогрецької філософії, історіографії та поезії, тема Сходу була ідеалізованим проектом для реалізації європейського досвіду реальності. Будь-які інтелектуальні досягнення необхідно було випробовувати, пояснювати на прикладі ідеалізованого об'єкту, пристосовуючи до власних раціональних можливостей. Образ «Сходу», таким чином, перетворювався на простір, де європейська свідомість зображувала свою участь. Мислення про Схід будувалися за контекстом міркувань відмінності в політичному устрої, соціальному розподілі, філософсько-історичній інтерпретації буття та культурно-соціальному побуті. Європейський світогляд, як доводить Саїд, не міг зображувати й описувати топос Сходу, відокремлюючи свої міркування від політичних, філософських, історичних та соціальних інтерпретацій. Властивість європейського раціонального потенціалу вивчати Схід від самого початку формування орієнтальних знань обумовлювалося усвідомленням мети і призначенням знання відповідати соціально-політичним потребам. Характеризуючи історію формування орієнтальних знань, він пояснює, що специфікою їх походження є суб'єктивні міркування, які були визначені утилітарними потребами: «автор як людський суб'єкт перебуває в полоні власних обставин, тоді також має бути істинним і те, що європейець чи американець, який вивчає Схід, буде неспроможний обминути головні обставини своєї реальності: що він дивиться на Схід передусім як європейець або американець, а вже потім як особистість» [7, с. 23–24]. Відмінність між Заходом і Сходом є світоглядною орієнтацією, походження її потрібно шукати не в географічному поясненні, а в когнітивній здатності пізнання. Саме цю здатність викриває Саїд, шукаючи її походження в традиції європейського історизму. До XVIII ст. історіографія описувала розмаїтість Сходу не використовуючи емпіричні факти. Засновками історіописання були романтичні оповіді, де автор описував Схід не як предмет із властивими ознаками зовнішньої і внутрішньої відмінності, а як ідею, яку перетворював на тему своїх мрій, екзотичних вражень, героїчних переживань та місце реалізації своїх підсвідомих бажань, що не можуть бути відтвореними на реальному досвіді.

Іншою проблемою європейського розкриття Сходу є авторський підхід до історіописання. Традиція європейської історії започатковується від часу Геродота, який писав історію шляхом накопичення свідчень або відомостей, розпитування та передання. Історія Геродота заклала подальший розвиток історіографії, як пізнавальної системи, що відображала погляди, оцінку, переконання автора, а також відтворювала інтереси аудиторії, якій адресувався історичний твір. Авторська інтерпретація історії робила її залежною від суспільного середовища, на це Саїд звертає особливу увагу і пояснює: «все в історії, як і сама історія, твориться людьми, тоді ми легко зрозуміємо, наскільки можливо приписати багатьом об'єктам, місцям або моментам певні ролі та задані значення, які набувають об'єктивної обґрунтованості лише після того, як їм приписано ролі» [7, с. 76]. Спільнота, що не вписувалася в європейську версію культурного життя оголошувалася дистиктивною. Реальність її існування трактувалася фіктивно, незалежно від того чи їй були характерні територіальні риси перебування, чи таке твердження зводилося до довільних переконань про неподібність та відмінність. У такий спосіб, як пояснює Саїд, було сформоване поняття «варварського світу», що розділяло античний світ на дві частини – цивілізований та варварський. При цьому акцент соціокультурного розмежування визначив географічній критерії простору, за яким ідентифікувалися ознаки відмінності, суперечності та ворожості варварського світу. Схожу конструкцію відокремлення Заходу від Сходу Саїд помічає у понятті «орієнталізм». Походження «орієнталізму» слід пояснювати не географічними критеріями, а суспільними, етнічними та культурними чинниками, які найперше відтворювалися в досвіді історичного пізнання і передавалися в наступному наслідуванні на теоретичному та практичному мисленні. Цей процес інтелектуального дистанціювання Саїд називає «уявною географією», але він не прагне протиставити Схід і Захід – Окцидент і Орієнт, подібно до того як можна, протиставити іслам і християнство. Звичайно, що східна ментальність не мала західного інтелектуального досвіду і була приреченою визнавати запропонований поділ реальності світу на Захід та Схід. Розділення світу вказувало на розрізнення між одним суспільством та іншим, що здебільшого було вказівкою на антропологічну відмінність, обмежуючи визнання іншого як рівного собі. І проблему нерівності між Заходом та Сходом необхідно шукати в ідеї національної єдності, західні спільноти відчули свою національність у якості регіонального простору, ідентифікуючи себе до всього, що було для них спільним. А такими спільними властивостями ідентифікації є: один історичний наратив, який розвивається в єдиній темпоральній протяжності, спільний модус філософування, а від цього, як наслідок, спільне формування політичного та соціального устрою, інтенсивне застосування наукового потенціалу в технологічному виробництві тощо. Народи східного континенту, як зауважує Банедикт Андерсон, пізно усвідомили свою національну спорідненість через те, що їх «внескові в теорію націоналізму – мінливим концепція часу – явно бракувало необхідної їм координати: мінливих концепцій простору» [1, с. 14]. Схід у

системі орієнталізму для західного світу став колективним поняттям, що дозволяло ідентифікуватися єдиною спільнотою на противагу тому середовищу, яке потенційно було іншим, тобто втрачало свою об'єктивність претендувати на роль єдиного простору. Орієнталізм виявляв відмінності Сходу в політичній системі, соціальній структурі та філософському світогляді і перетворював ці відмінні ознаки на критику не щодо себе, а інших, тобто відмінних собі. Схід інтерпретувався як історична та культурна відмінність, він втрачав свою об'єктивність, «втрачений об'єкт, – як зауважує дослідниця постколоніальної літератури Тамара Гундорова, – стає частиною суб'єкта і продовжує існувати в ньому як «інший», впливаючи на самовідчуження, орієнтацію у світі, етичні й культурні цінності» [3, с. 15]. Через проект орієнталізму Захід ставав дедалі західнішим і відокремлювався традиційно від Сходу, розчиняючи Схід у штучно створеній моделі орієнтальності. Запроваджена на Заході теорія поділу світу на західний та орієнтальний, стала бінарною програмою для західної культури, розділяти світ на розвинутий, раціональний, модерний та постмодерний. Якщо спільноти не могли пережити західний історичний, соціальний та науковий досвід, вони автоматично проголошувалися другорядними та інтелектуально відокремлювалися, перетворюючись на відчужені суспільства.

Критику інтелектуальної географії, яку Саїд заклав в «Орієнталізмі», він продовжує розвивати в наступній роботі «Культура й імперіалізм». Хоча сам автор не вважав це продовженням «Орієнталізму», але дискурс «знання – влада – уява» він адресує не до перегляду історичних знань, а до літератури, особливо до тієї літературної форми, яка естетично підкреслювала модерні переваги західного світу. Історія імперіалізму є історичною монополією культури, де переважаюча роль відводиться мові та літературі, як засобу впливу культури на субкультуру. Поняття «колонії», як території впливу, було витворене в уяві літературою – романістичними розповідями про інтелектуальні переваги західної людини ще за довго до появи імперіалізму. Літературу Саїд тлумачить як ширший обрис зовнішніх якостей ніж друкований текст. Література є безперервним праксисом інтерпретації інформації, ідей, теоретичних та практичних цінностей, що завжди створює ситуацію вибору між пропорційно нерівними, але залежними структурами. Навіть сам західний інтелектуал перебував у полоні уяви, яка наповнювала його через споживання потреб, котрі він прочитував у національній літературі, орієнтальних дослідженнях та у вивченні наукових дисциплін. Проблема вибору: яку частину світу приймати як особисту культурну ідентифікацію виключалася сама собою, зберігаючи бажання перебувати в полоні існуючого уявного простору. Отже, явище «імперіалізму» Саїд тлумачить поза схемою політичного домінування і розширює його до рамок інтелектуального впливу, наприклад, Заходу на Схід або західної національної культури на східні типи суспільних об'єднань: «читання і писання текстів ніколи не буває нейтральною діяльністю: у ній заховані інтереси, влада, пристрасті, задоволення, хай би яким естетичним або розважальним видавався твір. Медіє, політекономія, масові інститути, словом, сліди секулярної влади і вплив держави – всі вони є частинами того, що ми називаємо літературою. Як справедливо те, що ми не можемо читати літературу, писану чоловіками, не прочитавши літературу, створену жінками, – настільки видозмінилися обриси літератури, точно так само справедливо й те, що ми не можемо братися за літературу периферії, не торкнувшись літератури метрополійних центрів [7, с. 442–443].

Імперіалізм, як політична форма, хоч зник зі світової географії, але продовжує зберігатися через аргументацію західної першості. Ідеї європоцентризму поступилися місцем «американського гуманізму» – новій моделі інтелектуальної реальності, яка зберігає за собою першість свободи, акумулюючи її в демократичній рівності та науковій першості, про що він заявляє у своїй передсмертній роботі «Гуманізм і демократична критика». Американський гуманізм зосереджує в собі всі інтелектуальні досягнення і займає першість встановлювати зміст і значення наукових досліджень, у тому числі й гуманітарних наук. Розвиток гуманітарної науки за американським зразком, тобто суцільна взаємопов'язаність гуманітаристики з природничими та соціальними, значно пробудили критичне мислення щодо перегляду джерельного матеріалу, але не усунули суб'єктивних висновків. Західна гуманітарна наука не може вийти з поля критичності, натомість, щоб вирішувати завдання своєчасно, вона переймає практику критики центрових традицій, опиняючись, таким чином, обмеженою у встановленні історичних зв'язків між цими традиціями. Критика історичного центризму опинилася замкнutoю в американізованій ідеї громадянської рівності та демократичній свободі. Однак Саїд вказує, що гуманітарій не повинен вирішувати соціальні проблеми, навпаки, гуманітаристика має бути критикою всього, що претендує бути авторитетом пізнання. Тому гуманітарні дисципліни повинні постійно переосмислювати своє призначення, звільняючись, у такий спосіб, від європейського чи американського ареалу. Призначення гуманітаристики виконувати функцію критики гуманізму, яка присутня в гуманітарних дослідженнях, як думка автора-науковця чи інтелектуальної групи, для Саїда означає «піддати більшу кількість явищ критичному розгляду як продукту людської праці,

людської енергії визволення та просвітлення і, що так само важливо, людського нерозуміння та неправильного тлумачення колективного минулого та сучасного» [5, с. 33].

Метод критичного перегляду історії, літератури та гуманітаристики, який Саїд створив в «Орієнталізмі», дозволив спрогнозувати розвиток інтелектуального ставлення західного соціуму до східних типів культурних спільнот. За своєю основою, цей метод є складною діалектичною конструкцією, поєднуючи розгляд минулого доводить, що нова форма постколоніальної культури вдало трансформувалася в новій генерації влади, яка втратила ознаки імперіалізму, але зберігає за собою бути новим типом колоніалізму. Західний імперський колоніалізм перетворився на середовище універсальних світових цінностей, без освоєння яких стає неможливою сучасна соціалізація людини. Тому дискурс «знання – влада – уява», яку запропонував Саїд як методологію перегляду інтелектуальної переваги, допомагає критично переосмислювати будь-який інформаційний простір незалежно від часу його формування.

Інтенсивний розвиток інформаційних технологій у другій половині ХХ ст. дозволив помітити домінування не літературних форм, котрі вдало демонструють, використовуючи імперські та колоніальні образи, постмодерні досягнення західного соціуму через антропологічні, соціальні, науково-технічні та воєнні переваги альянсу західних держав перед викликами загроз міжнародного тероризму. Практика світового тероризму чомусь відразу набула ознак східних обрисів – Схід знову почав асоціюватися із загрозою для західного постмодерного устрою, що спричинило появу такого явища, як «неоколоніалізм». Американський дослідник теорії масової культури Джон Сторі, використовуючи метод орієнталізму, аналізує інтерпретацію зображення східних національностей у західному кінематографі. Переважна більшість кінофільмів на тему Сходу знову стає об'єктом західної ідеологічної продукції, з цього приводу Сторі пояснює: «За класичний приклад орієнталістики можна вважати зображення Голлівудом війни у В'єтнамі. Замість замовчування поразки ми бачимо заохочення обговорювати цю тему. Найнепопулярніша з тих війн, що в них брала участь Америка, перетворилася на найпопулярнішу – якщо замірило брати дискурсивні та комерційні показники. Хоча Америка вже не має «влади» над В'єтнамом, вона й досі контролює західні уявлення про свою війну з цією країною. Голлівуд як «комплексний інститут» має справу з В'єтнамом, «проголошуючи твердження щодо нього, обґрунтовуючи погляди на нього, описуючи та навчаючи його». Фабрика мрій «винайшла» В'єтнам як «протилежний образ»... за допомогою цілої низки «ритуалів істини» розповів Америці та світові, нібито те, що там було, сталося тому, що В'єтнам є саме таким» [8, с. 134]. І проблеми, які Саїд розкрив в «Орієнталізмі», він автоматично застосовує до будь-якого досвіду, де можна помітити вказівки на соціальну, антропологічну та культурну відмінність.

Але справжній внесок «Орієнталізму» Саїда, як і всіх його наступних напрацювань, є розвиток теорії мультикультуралізму – соціально-філософської концепції, яка передбачає неконфліктне співіснування у рамках одного суспільства багатьох культурних традицій, усуваючи, таким чином, тоталітарний тип суспільного існування. Проект «орієнталізму» не можливо визначати як конкретну концепцію культури чи соціально-історичного розвитку. Метод постколоніальних досліджень, незважаючи на свій критичний зміст, не є критикою в локальному значенні, найперше, це фундаментальний перегляд формалізованого знання, що часто представлено в науковій парадигмі, як концепції, теорії та формулювання. Орієнталізм як частина академічної науки, побудований на предметі якого насправді не існує, не можливо вважати Схід предметом дослідження, бо сам зміст цього поняття вказує на його географічне значення позначати частину світу, який не можна демаркаційно розділити.

Висновки і пропозиції. Предметом аналітичної розвідки в працях «Орієнталізм», «Культура та імперіалізм», «Гуманізм і демократична критика» Саїд обирає категорію «влади». При цьому, поняття «влада» розглядається в аспекті її відносин із культурою, зараховуючи до культури як комплекс інтелектуально-практичної діяльності людини, так і гуманітарні дисципліни, що практикують у предметах своїх досліджень, пояснення культурних процесів. Перегляд культури в конкретизації влади дозволив проаналізувати владу, як форму відносин до власної національної ідентичності та використання влади з метою визначення ідентичності відмінних форм культурної діяльності. У такому значенні, розуміння «влади» передавало артикуляцію західної культури в її стосунках із Сходом, як регіоном, що поступався за рівнем раціонального – модерного розвитку. Отже, дискурс Захід – Схід означає дискурс відносин або ставлення між своїм та чужим, протилежно іншим, що дозволяє сприймати іншого як об'єкт інтелектуальної та фізичної експлуатації. Орієнталізм допомагає визначати ситуацію сприймання відмінних властивостей як суб'єктивне редукування авторської чи суспільної групи, яка пропонує розглядати поняттєве визначення «іншого», як змінну форму соціальної реальності. Якщо ми досі помічаємо схему орієнталізму, тоді це означає, що світ іще розділений на час-

тини впливу і контролю, а, отже, ми обмеженні в пізнанні й сприйманні і, також, претендуємо бути суб'єкцією іншого світу – чиєсь уявної реальності.

Література:

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти : Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Бенедикт Андерсон ; [Пер. з англ. Віктора Морозова]. – Друге, перероб. видан. – К. : Критика, 2001. – 272 с.
2. Гірц К. Інтерпретація культур : Вибрані есе / Кліффорд Гірц ; [Пер. з англ. Наталія Комарова]. – К. : Дух і Літера, 2001. – 542 с.
3. Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми : [статті та есеї] / Тамара Гундорова. – К. : Грані-Т, 2013. – 548 с. – (Серія «De profundis»).
4. Доманська Е. Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле / Ева Доманська; [Пер. з польс. та англ. В. Склонін, С. Троян]. – К. : Ніка-Центр, 2012. – 264 с.
5. Саїд Е. Гуманізм і демократична критика / Едвард Саїд ; пер. з англ. А. Чапай. – К. : Медуза, 2014. – 144 с.
6. Саїд Е. Культура й імперіалізм / Едвард Саїд ; [З англ. перек.: К. Ботанова, Т. Цимбал та ін.]. – К. : Критика, 2007. – 608 с.
7. Саїд Едвард В. Орієнталізм / Едвард В. Саїд ; Пер. з англ. В. Шовкун. – К. : Видавництво Соломії Павличко Основи, 2001. – 512 с.
8. Сторі Д. Теорія культури та масова культура. Вступний курс / Джон Сторі; [Пер. з англ. С. Савченка]. – Акта. – 360 с.

Рецензент** – кандидат філософських наук, доцент кафедри релігієзнавства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки **І. К. Сацук